

Jovan Babić

VREDNOVANJE I TUMAČENJE

APSTRAKT: Ključnu ulogu u konstituisanju vrednosti ima zainteresovanost, odnosno razlozi da nešto što je zamišljeno postane predmet želje. Tumačenje je deo ovog procesa. Ali dok se može želiti sve što se može zamisliti, moguće je hteti samo ono što se delanjem može realizovati. Tumačenje međutim ne gubi svoju relevanciju ni ovde, pa ni kada je u pitanju ono vrednovanje sa kojim imamo posla u moralu, u pitanjima moralne ispravnosti. Razlog tome je što primena kriterijuma vrednovanja podrazumeva tumačenje koje, iako dolazi iz stvarnosne sfere, determiniše odnos stvarnosnog i vrednosnog aspekta u vrednovanju i tako i samo vrednovanje.

KLJUČNE REČI: Vrednovanje, tumačenje, razlozi, recipročna iluminacija.

1. Uvod: Razlika između „želiti“ i „hteti“

Vrednosti su posebna vrsta činjenica u svetu. One postoje, kao vrednosti, samo zato što nam je do nečega stalo i samo kao postignuće, kao realizacija postavljenog cilja. Ono što nije realizacija nikakvog postavljenog cilja postoji, ako postoji, kao prirodna stvar ili događaj koji strogo govoreći nema vrednost već je vrednosno neutralan. Ali one stvari i oni događaji koji su rezultat ostvarenja nekog postavljenog cilja ne bi postojale da taj cilj nije postavljen, i one zato imaju vrednost. I stvari koje postoje nezavisno od ičije odluke mogu imati vrednost, ali opet samo zato što su neka bića, koja imaju moć odlučivanja, odlučila tako, što su bila zainteresovana za te stvari; po pravilu je to zainteresovanost za njihovu instrumentalnu vrednost, za činjenicu da su neke stvari dobre kao sredstvo, ili sastojak sredstva, za ostvarenje nekog cilja. Zainteresovanost za nešto, iako sama ne predstavlja vrednost, jeste metafizička pretpostavka samog postojanja vrednosti. Modalitet tog postojanja možemo označiti i kao *važenje*. Stvari i događaji *postoje* (nezavisno od nas), dok vrednosti *važe* (postoje kroz prizmu uspostavljene zainteresovanosti za neki predmet). Pošto je zainteresovanost nestalna, to su i vrednosti u svom vrednosnom kapacitetu relativne – taj kapacitet je toliki koliko je zainteresovanost snažna, i menja se u zavisnosti od toga.

Ovako bi se najjednostavnije mogla opisati poznata dihotomija između činjenica i vrednosti. Prema tezi ove dihotomije činjenice su vrednosno neutralne, one postoje nezavisno u svoja dva osnovna vida – kao stvari i kao događaji, i njihovo objašnjenje se sastoji u navođenju uzroka koji su osnov njihovog postojanja. Vrednosti pak zahtevaju razloge na mestu na kome kod činjenica stoje uzroci. Razlozi ma se nešto opravdava, i to tako da se to nešto stavlja ispred svoje alternative u shemi motivacije: razlog kaže zašto se nešto hoće (ili zašto ga treba hteti), umesto da prema njemu budemo ravnodušni. Osnov, ili način ispoljavanja, razlike između onoga za šta smo zainteresovani i onoga za šta nismo zainteresovani se nalazi u *kriterijumu*, koji je pravilo ne samo artikulacije nego i konstitucije vrednosti u inače vrednosno neutralnom svetu stvari i događaja. Kriterijum stavlja razloge u funkciju i razvrstava i luči razloge jedne od drugih. Bez daljeg ulaženja u detalje može se, pojednostavljeno, reći da postoje dve vrste razloga: evaluativni (normativni) i motivacioni (pokretački). Prvi kažu zašto se nešto želi, drugi zašto se nešto hoće.

Velika je razlika između ove dve vrste razloga. Možemo *želeti* sve što se može (neprotivrečno) *zamisliti*. Nasuprot tome možemo *hteti* samo ono što je *moгуće ostvariti*, što je mnogo manje od onoga što se može želeti. U tom smislu se razlika između normativnih i motivacionih razloga može izraziti tako da se kaže da su normativni razlozi oni koji kažu zašto je nešto poželjno i zašto bi ga trebalo ostvariti (ako je to moguće), dok motivacioni razlozi kažu zašto se nešto čini (ili zašto je učinjeno). Očigledno je da se pojam odgovornosti, koji je usko povezan sa pojmom slobode, može odnositi samo na ovu drugu sferu, sferu motivacionih razloga (iako su svi razlozi usmereni na to da *postanu* motivacioni, ali mnogi od njih to nikada ne postaju a neki i ne mogu postati). Motivacioni razlozi stoje u osnovi odlukâ koje donosimo. Normativni pak razlozi imaju izvesnu razložnu samostalnost i inerciju (u što nećemo ovde ulaziti), što se može opisati tako da se kaže da, strogo gledajući, mi ne odlučujemo direktno o tome koje ćemo želje imati, već nam želje dolaze same, mada je to očigledno uslovljeno našom snagom zamišljanja.

Iz ovoga sledi da nije moguće hteti ono što je nemoguće ostvariti, dok je to savršeno moguće želeti. Jedan od razloga zašto je tako je što je mogućnost realizacije locirana u domen sredstava, a ne ciljeva, čime se u potpunosti naglašava da je sfera vrednosti, slobode i odgovornosti definisana u oblasti delanja a ne u oblasti zamišljanja, da je stvar praktičke a ne (samo, ili prvenstveno) teorijske prirode. Da bi nešto bilo sredstvo ono mora biti deo stvarnosti da bi moglo da vodi ostvarenju nekog cilja. Sredstva su uzroci neke posledice koju ona proizvode i koja je određena kao cilj. Ako sredstva ne mogu da budu uzroci te posledice, ako ona ne vode ostvarenju cilja onda to i nisu sredstva. Ali ciljevi ne moraju već po svojoj definiciji biti u ovom, prirodnom ili kauzalnom, smislu realni. I to ne samo zato što oni, budući da je njihova stvarnost u budućnosti, i nisu realni u trenutku kada se kao ciljevi postavljaju već tek po svojoj eventualnoj realizaciji, nego i po tome što cilj,

apstraktno gledano, može u datoj situaciji biti nerealan. Ali da je cilj nerealan ne spada u njegovu definiciju drugačije nego preko odsustva sredstava pomoću kojih bi se on mogao ostvariti. U prvi mah cilj je predmet želje, i tek kad se postavi on postaje predmet htenja, ali se može zamisliti cilj koji se može samo želeti a ne može hteti samo zato što za njegovu realizaciju ne postoje (raspoloživa) sredstva. Da je nešto cilj nije nikakvo stvarnosno određenje, i odnos između cilja i posledice nije isti kao što je odnos između sredstva i uzroka: cilj ne mora postati posledica, sredstvo mora, da bi uopšte bilo sredstvo, biti stvarni uzrok one posledice koja odgovara opisu cilja.¹

Time je *delanje* definisano kao deo stvarnosti, a ne stvar zamišljanja (bilo da je u pitanju teoretisanje ili fantaziranje). Otuda treba malo pojasniti šta je delanje. Mi u principu možemo *zamisliti sve* što je *moгуće*, čime je definisan logički okvir stvarnosti. Izraženo u logičkim terminima to znači da je moguće zamisliti ono što nije *protivrečno*, a to je ogroman prostor mogućnosti. U stvarnosti prostor mogućnosti je zapravo mnogo manji, i on je ograničen, prvo, našim znanjem o mogućim sredstvima (znanje koje nam daje nauka) i, drugo, našom moći imaginacije. Mi zapravo ne možemo zamisliti nešto što je daleko od onoga što već znamo, i uopšte ne možemo zamisliti ono što prelazi granice naše moći imaginacije – što možemo označiti i kao faktičku moć zamišljanja (i što treba razlikovati od onoga što se *uopšte može zamisliti* – što bi, po pretpostavci, Bog mogao da zamisli).

Ono što je zamišljeno može postati predmet želje ako se pojave razlozi koji će zamišljeno učiniti predmetom stvarne zainteresovanosti. Razlozi se razlikuju od uzroka po svom finalnom karakteru usmerenom na budućnost. Ali razlozi moraju postati uzroci da bi neka svrha bila stvarna a ne samo tek zamišljena. Delatnost postaje stvarnost upravo po tome što se neka samo zamišljena svrha postavlja kao stvarna tako što razlog da se nešto učini postaje uzrok koji to nešto treba da ispostavi kao svoju posledicu. To je veza razloga sa stvarnošću. Bez razloga nema delatnosti, ali nije dovoljno da razlozi budu samo zamišljeni. Tako dobijamo dve demarkacione linije između delanja i onoga što delanje nije. Prvo, delanje imamo tamo gde se nešto dešava na osnovu razloga a ne na osnovu pukih uzroka – *odlukom* da se neki cilj postavi kao predmet htenja i pokuša realizovati. Odluka podrazumeva *slobodu*, moć da se odluka slobodno postavi ili ne postavi, i da se tako realizuje nešto čega inače ne bi bilo. To znači da je sloboda ključni deo delatnosti, jer bez odluke da se nešto postavi kao cilj nikakve delatnosti uopšte ne

1 Upor. J. Babić, "Sreća i moral", *Filozofski godišnjak 20*, 2007, str. 141. Zato je izraz "nemoguć cilj" sasvim jezički legitiman (mogu želeti nešto što nije moguće ostvariti), dok je, nasuprot tome, izraz "dobro sredstvo" ili čak "efikasno sredstvo" zapravo pleonazam: ako nije dobro, ako stvarno ne vodi svom cilju, ako nije uzrok te posledice koja predstavlja cilj, sredstvo uopšte i nije sredstvo (ovaj izraz, "dobro, ili efikasno, sredstvo", je po pravilu oznaka za "bolje, ili najbolje, sredstvo" u poređenju sa nekim drugim, lošijim, sredstvom).

bi ni bilo. Tamo gde nema slobode kao moći odlučivanja imamo delovanje samo uzroka (koji nisu razlozi) i sve što se dešava su samo puki događaji koji nastaju, nužno, iz tih uzroka. Delatnost se sastoji od postupaka koji nisu puki događaji, koji nisu proizvedeni sa nužnošću iz svojih uzroka, već su nastali na osnovu razloga da se nešto odluči, a što je moglo i da se ne odluči. Imamo distinkciju između (pukih) *događaja* i *postupaka*. Prvi nastaju iz uzroka, a drugi su zasnovani na razlozima. Nema delanja koje nije zasnovano na razlozima, jer se delanje definiše kao proces postavljanja ciljeva i pokušaj njihove realizacije. *Bezrazložno delanje* bi bilo ekvivalentno pukom događaju, i ne bi podrazumevalo slobodu, a onda ni odgovornost.

Ali razlozi ne mogu ostati samo zamišljeni, i tu imamo drugu demarkacionu liniju delanja: samo oni razlozi koji postanu stvarni uzroci konstituišu delanje. Zamisli, snovi, pa i želje, nisu slobodni. Može se reći da oni nisu podvrgnuti ograničenjima slobode, kao što htenje i delatnost jesu. Oni nisu pod našom kontrolom, dolaze sami, bez pitanja, i nisu predmet odlučivanja. Nema međutim odgovornosti za ono što nismo slobodno odlučili, što nismo sami proizveli svojom moći da postavljamo ciljeve i pokušamo da ih realizujemo. U ovoj sferi samo zamišljenog ali ne i primenjenog, realizovanog (ili pokušanog) takođe nema ni vrednosti. Zamišljene vrednosti nisu stvarne vrednosti. Vrednosti su deo stvarnosti, i zato one spadaju u praktičnu a ne teorijsku sferu. Delatnost je stvarnost, ona podrazumeva htenje i odgovornost, krivicu i zaslugu, i ne može se svesti na teoriju, kao vid zamišljanja, niti na želje bez odluke da se pronađu i upotrebe sredstva za njihovo ostvarenje, ako takva sredstva u stvarnosti uopšte postoje.

II. Tumačenje i vrednovanje

Da tumačenje ima svoju funkciju u artikulaciji vrednosti jeste jedna tvrdnja koja je istovremeno i očigledna i opskurna. Očigledna zato što svaka vrednost podrazumeva, zapravo uključuje, relaciju zainteresovanosti za to šta je sadržaj vrednosti; nešto za šta nema nikakve, ni indirektno (ili neke pretpostavljene, možda u budućnosti, dalekoj ili ne) zainteresovanosti neće imati vrednost, ili neće biti vredno. Biće prosto nešto što postoji ali je to postojanje vrednosno neutralno, ni dobro ni rđavo, makar bilo i pretpostavka postojanja onoga što je dobro ili rđavo (npr. postojanje sveta, ili postojanje prostora i vremena – da bi se reklo da je *to* „dobro“ ili „lepo“, kao što se kaže u Bibliji, mora se stati na religijsko stanovište koje, pošto se odnosi na krajnji smisao svega, transcendirira sve vrednosti i nema stvarno *praktično značenje*). Ali šta ova očiglednost konačno sve znači ostaje i dalje u velikoj meri opskurno upravo zbog toga što vrednovanje (evaluacija) zavisi od tumačenja (interpretacije), iako se *nakon* primene vrednosnog kriterijuma mora uzeti da je vrednost upravo takva i nikakva drugačija, *kao da to ne zavisi* od tumačenja.

I u pitanjima ispravnosti tumačenje ima istu ovu participativnu ulogu u konstituisanju predmeta evaluacije. Bez njega zapravo nema vrednovanja, ono predstavlja deo onoga što se faktički dešava ne samo kada delamo (na osnovu razloga, ono što se dešava kada svoje postupke vrednujemo sa stanovišta uspostavljenih vrednosti – uspostavljenih na osnovi postavljenih ciljeva), već takođe i kada te postupke vrednujemo sa moralnog stanovišta, stanovišta u kome postupke i njima realizovane vrednosti merimo prema kriterijumu moralne ispravnosti, jednom kriterijumu koji ima svojstvo apsolutnosti u svom važenju (bez čega te vrste vrednovanja ne bi ni bilo, a sa čime to vrednovanje ispostavlja pretenziju na primat u odnosu na bilo koju drugu vrednost). U moralnom vrednovanju mi evaluiramo našu delatnost ne nužno prema njenoj uspešnosti, već u odnosu na saglasnost prema onim načelima koja stoje u samoj osnovi delanja: moći izbora, moći da se dela. Ta moć je sloboda. Interpretacija, tumačenje, u ovom kontekstu ima konstitutivnu ulogu, kao deo sadržaja normativnosti sadržane u delanju. Čini se da odlučivanje nužno uključuje tumačenje kao svoj sastavni deo. Ako je tako onda je tumačenje u izvesnom smislu deo naše sudbine, pošto je delanje za nas nužno, ili kako kaže Christine Korsgaard, „nužnost delanja je naša pozicija. Principi praktičkog uma su za nas normativni prosto zato što moramo da delamo.“²

Mi uobičajeno *procenjemo* neke naše postupke kao dobre – poželjne, ili ispravne – a neke suprotno. Istovremeno, ili paralelno, mi smo *motivisani* (pokrenuti?) da izvršimo te postupke, ili suprotno, oni su nam odbojni – ili smo pak suprotno: *ravnodušni*.

Ovo nije podela na tri, već na dva: *ravnodušnost* vs. motivisanost. I još strožije govoreći mi teško da možemo biti ravnodušni prema *postupcima*, iako i tu postoje komplikacije koje proizlaze iz dva aspekta povezanosti postupaka sa *vrednostima*: kako možemo biti ravnodušni prema nečemu vrednom (bilo da je vrednost pozitivna ili negativna)? Ili, možda još preciznije: da li može biti, tj. postojati, vrednost uz ravnodušnost. A sasvim je jasno da najveći deo onoga što postoji postoji tako, uz ravnodušnost.

I tu možemo *početi* sa razgraničenjem između *činjenica* i *vrednosti*, u opštem pristupu vrednosti, ili između događaja i postupaka, onom pristupu koji otvara prostor za moral i moralno vrednovanje. Dakle, tu smo na samom početku, u jednoj sokratovskoj poziciji koja nas kompletno oslobađa od balasta viška znanja – u pretpostavci upitnosti. Cilj je da se, u sasvim opštem smislu, istraži uloga *interpretacije* u moralu.

Na opštem planu vrednosti ta uloga, uloga interpretacije, je sasvim jasna i očigledna: uloga interpretacije u vrednovanju je u osnovi *zainteresovanosti* za nešto što, zbog činjenice postojanja zainteresovanosti, postaje *vredno* i tako konstituiše

2 Christine Korsgaard, *Self-Constitution: Agency, Identity, Integrity*, Oxford University Press, 2009, p. 26.

vrednost. Ako nema zainteresovanosti nema ni vrednosti, tako da u određenom primitivnom smislu zainteresovanost *proizvodi*, ili konstituiše, vrednost. Neka stvar (silicijum) ili neki događaj (izlivanje reke) su sami po sebi *bezvredni*, i tek ih zainteresovanost čini vrednostima, pa dobijaju cenu koju ranije nisu imali (silicijum), postaju korisni (izlivanje Nila), ili štetni (poplava).

Dakle, nešto postaje vredno tek kad postane cilj delatnosti. Tako se događa da jedan od najvažnijih i najzbuđljivijih delova filozofije koji obuhvata više filozofskih disciplina – pre etike tu su teorija delanja, teorija odlučivanja etc., teorije koje se *nastavljaju* (a ne samo oslanjaju) na epistemologiju i praktičku logiku (meta-etiku) – predstavlja ogromna, govoreći Kantovim jezikom, oblast hipotetičkih imperativa, ili, govoreći zajedničkim jezikom Kanta i Benthama, oblast sreće. Na meta-nivou tu je pitanje same mogućnosti odlučivanja i delanja, mogućnosti slobode i slobodne volje, pitanja koja jednog trenutka prestaju biti praktička pitanja i postaju, u stvarnom smislu, isključivo teorijska.

Ali kako se to konkretno dešava? Evo šta kaže David Velleman, kritikujući Davidsona: „Ono što se dešava kad neko dela ide otprilike ovako: Ima nešto što delatnik želi, a postoji i delatnost za koju on veruje da je pogodna da se to ostvari. Njegova želja za tim ciljem i njegovo verovanje da je delatnost sredstvo za taj cilj, opravdava delatnost, i uzeti zajedno oni uzrokuju nameru da se ta delatnost preduzme, što zauzvrat uzrokuje odgovarajuće pokrete u delatnikovom telu. Uzimajući da ovi uzročni procesi teku svojim prirodnim tokom delatnikovi pokreti postaju postupak, a njegova motivišuća želja i verovanje konstituišu razlog za delatnost“.³ Velleman zatim kritikuje ovaj opis „onoga što se dešava“ kao nekompletnu deskripciju delanja jer ispušta iz slike *ličnost koja aktivno dela*.

A Harry Frankfurt, deset godina ranije, kritikujući Petera Strawsona, kaže: „Pored željenja, biranja i motivisanosti da se se *učini* ovo ili ono, ljudi mogu takođe želiti da imaju (ili nemaju) određene želje i motive. Oni su u stanju da, u svojim preferencijama i ciljevima, žele da budu različiti od onoga što su. Mnoge životinje izgleda da imaju kapacitet za ono što ću nazvati ‘željama prvog reda’, što se odnosi prosto na želje da se uradi ili ne uradi nešto ili nešto drugo. Ali nijedna životinja izgleda nema kapacitet za refleksivnu samo-evaluaciju koja se manifestuje u formiranju želja drugog reda“.⁴

Ova razlika između želja prvog i želja drugog reda, ili nivoa, kao i postojanje kapaciteta za ovaj drugi nivo, predstavlja suštinsku pretpostavku *svakog* vrednovanja. Ta pretpostavka je *sloboda*. (To znači da životinje, iako mogu imati moć biranja i želje, nisu slobodne jer ne mogu da kontrolišu tu svoju moć). Sloboda, kao moć da se odluči drugačije, što uključuje moć da se kontrolišu želje kao i moć da se

3 D. Velleman, „What Happens When Someone Acts“, *Mind*, Vol. 101, no. 403 (1992), p. 461.

4 Harry Frankfurt, „Freedom of the Will and the Concept of a Person“, u Garry Watson, ed. *Free Will*, Oxford University Press, 1982, p. 82.

žele i biraju želje (u terminologiji Harryja Frankfurta) je osnova za pripisivanje *odgovornosti* – bilo kakve, ne nužno moralne odgovornosti. U tom smislu su racionalna moć da se uspostavi i primeni kriterijum samerljivosti i konsistentnosti u toj primeni dovoljni da se uspostavi *cena* neke vrednosti, njena veličina, intenzitet, stabilnost, i kriterijum *uspeha* u njenoj realizaciji. Vrednosti definišu život, one su izraz slobode: nešto postaje vredno ako je u sadržaju postavljenog cilja, vrednost je realizacija tog cilja, uspeh, život je delatnost postavljanja ciljeva i pokušaja njihove realizacije, a sloboda je moć da se ciljevi postave (donošenje odluka), i da se ti ciljevi onda pokušaju realizovati (delatnost).

Ali da bi to razumeli potrebno je da ustuknemo još nekoliko koraka unazad. Možemo poći od sfere *zamislivog*, što predstavlja *skup svih mogućnosti*. Deo toga je *stvarnost*, koja se sastoji od stvari i događaja. U priči o delanju možemo zane-mariti stvari i koncentrisati se na događaje. Neki od tih događaja se dešavaju (nužno) kao prirodne posledice svojih uzroka. Neki međutim nastaju (slobodno) kao posledice nečije odluke. Ali kako nešto što je samo moguće postaje predmet odluke? Prosto se izabere? Ali zašto se bira jedno a ne drugo? Najprostiji odgovor bi bio: Zato što se želi (za razliku od onoga drugog, koje se ne želi). Ali zašto bi se, u skupu onoga što se jednako lako može zamisliti želelo nešto a ne nešto drugo? Da bi se izdvajanje desilo potreban je *razlog*. I tu imamo Davidsona, koji kaže da je odnos između razloga i delanja – uzročan: razlozi su uzroci nekih (naime slobodnih) radnji.⁵ Međutim, slika, kao što i Velleman ukazuje, nije tako jednostavna: možemo želeći nešto što nećemo, kao što i uopšte možemo nešto zamisliti kao cilj i videti da je to nešto, shvaćeno kao cilj, dobro i poželjno a ipak nikada ne odlučiti da ga realizujemo.

Ukratko – neće, niti može, svaki cilj postati uzrok (neće svaka želja postati htenje). Što nas uvodi u određenu dihotomiju pojma „razlog“, u podelu razloga na „*normativne*“ razloge (koji nam kažu da je nešto što možemo zamisliti poželjno, da ga vredi poželeti, da je „dobro“) i „*motivacione*“ razloge, koji su takvi da povlače, proizvode, ne samo želju već i nameru i htenje (odluku) da se ta vrednost i realizuje. Samo ovi drugi razlozi postaju uzroci, dok oni prvi ili to ne mogu postati ili se naprosto tako dešava da oni ne postanu uzroci.

Ali možemo takođe reći da razlozi, u onome u čemu se oni suštinski sadržinski *razlikuju* od uzroka (čak i na planu zamisli), pošto su zasnovani na slobodi imaju određenu *projektivnu* funkciju, – da razlozi sadrže jednu *interpretativnu* dimenziju, da su oni nekako po prirodi stvar *tumačenja*, da čak i onda kad sadrže neku nužnost ta je nužnost samo normativna a ne i stvarna: ma koliko bili dobri i jaki (u svojoj razložnoj snazi, pokazujući koliko je nešto poželjno i dobro) oni ne mogu stvarno da prinude već se svode na neku vrstu *privlačenja* i/li neodoljivosti.

5 Donald Davidson, „Actions, Reasons, and Causes“, *The Journal of Philosophy*, Vol. LX, No. 23.

Ne možemo ovde ulaziti u detalje ovog komplikovanog procesa. Uprošćeno, možemo reći da sve što se može zamisliti može postati i predmet želje, da ono što se može ostvariti može postati i predmet htenja, da je realizacija onog što se hoće uspeh i *prima facie dobro*, da uspeh povlači sreću i, na kolektivnom planu, blagostanje – uspeh može da se agregira i akumulira. Dobar trovač koristi dobar otrov, dobar otrov je efikasan otrov, uspešan trovač je srećan trovač. Ovo su možda poznate stvari, ali one se često previdaju.

III. Dve evaluacije

Delatnost, kao i (opšta) odgovornost koju ona povlači, ovde ima dve demarkacione linije: 1. da se ne radi o pukom događaju (razlika između događaja i postupaka, odnosno pukih događaja i onih događaja koji su rezultat slobodne odluke), i 2. da se ipak radi o stvarnom događaju a ne nečemu što je samo zamišljeno (razlika između stvarnog i samo zamišljenog, uključujući tu i željenog, sanjanog, maštanog, ali ne i odlučenog). Prva demarkacija povlači prisustvo kauzalnosti: odluke su uzroci radnji. Druga razlika povlači varijantu istoga, ali samo iz drugog ugla: samo neki razlozi postaju uzroci, i samo se tada može govoriti o odgovornosti.

Evaluacija se onda pojavljuje, kako izgleda, na dva mesta: 1) na prelazu sa zamišljenog na poželjno (zašto nismo ravnodušni prema nečemu, već ga želimo [ili samo priželjkujemo]), i 2) na prelazu sa onog što se želi na ono što se hoće. Strogo govoreći, odgovornost imamo samo na ovom drugom nivou, jer samo ovde imamo slobodu, dok želje, kao i snovi, dolaze sami, bez pitanja. Ta je odgovornost dvojaka: racionalna i moralna. Prva se odnosi na sreću, druga na ispravnost. Ove *dve evaluacije* predstavljaju dve vrste veoma različitih kriterijuma. Prva evaluacija raspolaže *interpretacijom* dobra (ili blagostanja), tj. raspolaže tumačenjem značenja tih pojmova – ta je interpretacija *već data* u faktu da se nešto ceni i želi – zatim raspolaže merom ekvivalencije ili samerljivosti, tj. *cenom* (univerzalna samerljivost), kao i merilima efikasnosti i uspeha. Prema ovoj prvoj vrsti evaluacije vrednosti u potpunosti zavise od postojanja ili nepostojanja one činjenice da se nešto želi ili ne želi, što otvara prostor za ograničavajuće (korektivno) načelo *tolerancije* i povlači vrednosni relativizam. Takve su ekonomske, političke, pravne i religijske vrednosti.

Sasvim je različito kod moralnog vrednovanja, koje pretpostavlja *univerzalnost*. To isključuje toleranciju – nema, i ne može biti, tolerancije u moralu – kao što moral isključuje i ekvivalenciju i povlači jednu isključivost koja može opstati samo pod jednom ekstremno jakom pretpostavkom o *primatu* moralnog vrednovanja nad

svim ostalim tipovima vrednovanja. Bez ovog primata moral ne može opstati u svojoj specifičnosti, bez nje moral bi bio, kako bi Kant rekao, jedna fikcija.⁶

Šta onda radi, kakva je funkcija, interpretacije u moralu? Zar ona ne bi trebalo da je potpuno isključena? Moral je jedan, univerzalan, on ima apsolutni (iako samo normativni) primat u odnosu na ostale vrednosti, nema tolerancije, etc. – kako onda može biti tumačenje? Tumačenje dolazi ne iz normativne već iz stvarnosne sfere. To je onaj isti momenat koji smo već imali kao predmet druge demarkacije (po kojoj se razlikuje realno i samo zamišljeno) i u drugom tipu evaluacije (tamo gde funkcionišu motivacioni razlozi, na prelazu između želja i htenja): jedan kriterijum, *da bi bio kriterijum*, mora *da se primeni*, a ne samo formuliše. Najbolji kriterijum, kao i najbolja želja, ostaje puko maštanje, fikcija, ako se ne primeni – odlukom da se tako učini, na isti način na koji se i inače odlučuje: da se nešto hoće, što se dotle možda samo zamišljalo.

Ali to i treba tako da bude, jer je vrednovanje, uključujući tu i kriterijum vrednovanja, praktična a ne teorijska stvar, što je jedna od najznačajnijih manifestacija *primata fakticiteta* nad zamišljanjem (uključujući i teoretisanje).

Primena kriterijuma, međutim, podrazumeva i traži *interpretaciju* značenja svih relevantnih sadržinskih pojmova (“čovjek”, “dobro”, etc.). Istovremeno, ovo omogućava da (neki) vrednosni kriterijum postane *socijalna činjenica*, da stekne *važenje*, da dobije snagu pritiska, da bude činjenica među drugim činjenicama u svetu. Ovo tumačenje je, naravno, stvar društvene percepcije (o onome što se *uzima* kao vredno ili nevredno, o čemu je *već donesena* odluka). Sam kriterijum, u svojoj specifičnosti (isključivosti i apsolutnosti koju povlači univerzalnost) nije narušen, ali se ipak može postaviti pitanje da li ova dijalektika odnosa između specifičnosti moralnog kriterijuma i nužnosti da on kroz primenu postane socijalna činjenica vodi u moralni relativizam. Odgovor je negativan – čak i kad (pogrešno) tumačenje osnovnih pojmova vodi u očiglednu zloupotrebu ili nepravdu⁷, kada i najosnovnije moralne norme bivaju zapostavljene, moralni kriterijum će podrazumevati univerzalnost (sa teretom netolerancije i primata koji to prati). Negiranje statusa moralnim akterima, npr., često podrazumeva parcijalno ili pogrešno tumačenje, tako često prisutno u našem odnosu prema drugima (kojima negiramo, na primer u rasizmu, da su ljudi sa punim kapacitetom čovečnosti, a da pritom ne napuštamo načelnu obaveznost važenja moralnog zakona). Ali to samo ukazuje da je tumačenje neophodno, i neizbežno: na primer moralno pravilo koje zabranjuje da se ljudi povređuju takođe zabranjuje i bacanje noževa na ljude (zato što bi se oni tako povredili) –

6 Cf. I. Kant, *Grundlegung der Metaphysik der Sitten*, IV, 445 (*Zasnvanje metafizike morala*, BIGZ, Beograd, 1981, str. 96.)

7 Za jedan nešto drugačiji pristup “apsolutizmu” u tumačenju, cf. Roderick Firth, “Ethical Absolutism and the Ideal Observer”, *Philosophy and Phenomenological Research*, Vol. 12, Issue 3 (1952), p. 319.

ali to povlači pretpostavku da ljudi ne nose oklope ili nisu vazdušnog agregatnog stanja: interpretacija koja je zasnovana na empirijskom znanju o ljudima. Međutim, veoma često mi prvo moramo interpretirati činjenice, pa tek onda primeniti pravilo. Pravilo važi bezuslovno, ali domen njegove primene je definisan i ograničen tumačenjem onih činjenica koje su uključene u njegovu primenu.

Dakle, moral, da bi imao stvarno važenje a ne bio samo idealističko – i otuda možda nasilno – fantaziranje o pravdi i o tome kako bi se mogao zamisliti svet izvan vremena i odlučivanja, mora da bude važeća socijalna činjenica. Proklamovani moral još nije moral. Kriteijum, da bi važio – da bi ga uopšte bilo – mora da se primeni – kriterijum koji nikada nije primenjen nije kriterijum već samo zamisao o nekom (zapravo još nepoznatom) kriterijumu.⁸

Ali da bi kriterijum *mogao* da se primeni on mora da se interpretira, istumači, u procesu dovođenja u vezu pravila sadržanog u kriterijumu sa njegovim predmetom (postupak koji je zapravo još uveliko neistražen: to nije *podvođenje*, *supsumcija* jednog pojma pod drugi, ili neki proces transfera značenja, kao u indikativnim iskazima i postupcima zaključivanja koji se izvode sa tim iskazima). I tu se pojavljuje jedna potreba koja, po mom mišljenju, ima veliku praktičnu – životnu, političku, ekonomsku, stratešku – važnost, i koja je predmet istraživanja u raznim naukama i filozofskim disciplinama ali ne na dovoljno fokusiran način i bez uvida u suštinu problema: to je činjenica da *svaka* primena podrazumeva interpretaciju, i da svaka interpretacija otvara mogućnost i predstavlja priliku za *re-interpretaciju*. Ovo „*re*“ može, iako ne mora, da povlači neku *promenu opisa* i samog kriterijuma ali takođe i njegovog predmeta. To se dešava zato što interpretacija ide, mora da ide, unapred, tj. pre primene – u primeni je kriterijum, ali i opis predmeta na koji se primenjuje, već fiksiran, što ovaj aspekt morala kao društvene činjenice moral u neku ruku pretvara u socijalnu ustanovu, u jednu instituciju među institucijama, a pravilo evaluacije sadržano u njegovom kriterijumu u konstitutivno pravilo te institucije. Tako primena moralnog kriterijuma dobija vid *unutrašnjeg pitanja*, a moralne ocene, ne samo nakon izvršene evaluacije već zapravo u jednom jakom smislu unapred, oblik svršenih činjenica. (Evaluacije moraju da imaju taj oblik da bi se obezbedila stvarnost važenja). Tako moral postaje jedna institucija, ustanova, sa svojim konstitutivnim pravilima i, u rezultatu, predstavlja skup institucionalnih činjenica.⁹

8 Nije moguće ni znati šta je kriterijum dok se ne primeni, bez obzira na svu teorijsku uverljivost i, ako tako može da se kaže, apstraktnu normativnu privlačnost – u zamišljanju se menja cela slika a ne samo neki delovi, pa je ne samo kriterijum slobodno zamišljen kao idealan već i „stvarnost“ nije zaista stvarna već slobodno zamišljena kao, po pretpostavci, mnogo „bolja“ nego što zaista jeste.

9 Bernard Williams je imao jedno ovakvo stanovište. Cf. *Ethics and the Limits of Philosophy*, 1985.

Ali naša epistemološka pozicija (ili situacija) u svetu je takva (pogrešivost i ograničenost u vremenu i znanju) da mi interpretaciju *ne možemo fiksirati* – dinamičnost i otvorenost slobode to onemogućavaju, zajedno sa pomenutom ograničenošću u delanju (gde spadaju determinacije najrazličitijih vrsta), tako da mi ni moral ne možemo zatvoriti niti ograničiti domen moguće interpretacije na neki unapred određeni skup mogućnosti, kao što možemo u zakonu, kada zakon ograničimo na „slovo“, stavljajući „slovo“ ispred „duha“, odnosno striktnost interpretacije ispred svrhe evaluacije. To u moralu ne bi trebalo da se desi i to u njemu *po definiciji* nije dopušteno. Dok zakon može postati impotentan i kontraproduktivan tako što će zaprečiti odlučivanje kroz zahtev za striktnim poštovanjem interpretacije, dajući interpretaciji primat nad samom evaluacijom i njenom svrhom (nešto sa čime se u našoj zemlji tako često suočavamo), u moralu to nije moguće – i kada se dešava predstavlja poništenje morala i uvođenje supstituta koji, iako funkcioniše kao moral i izgleda kao moral zapravo predstavlja njegovu malignu transformaciju. Takva mogućnost se faktički ispoljava u svakodnevnom, ekonomskom, političkom, pravnom i, zapravo takođe, religijskom životu stalno iznova: kao svodenje morala na neku drugu vrstu vrednovanja (jednu od gore navedenih), što se dešava tako što se interpretaciji da primat u odnosu na evaluaciju, na specifičnost i svrhu njenog osnovnog kriterijuma, gde se otvara ogromno polje za manipulaciju koja se teško vidi ali je zato, kao kancer, utoliko razornija.

Ovo nas dovodi do jedne zanimljive, i važne, pozicije, zanimljive i teorijski i praktički, iz koje se ukazuje mogući izlaz iz ove situacije. Ta se pozicija može nazvati *recipročna iluminacija*, i sastoji se u artikulaciji i testiranju *etičkih teorija* prema nizu parametara koji treba da očuvaju minimum primata fakticiteta neophodan da se specifičnost vrednosnog kriterijuma očuva a ipak postigne neka zadovoljavajuća formulacija interpretacije koja omogućuje njegovu primenu. Ali to je druga tema, ona više nije toliko fokusirana na pitanje same evaluacije i interpretacije kao nužnog sastojka u njenom izvršenju (u primeni njenog kriterijuma) već se odnosi pre svega na artikulaciju etičkih teorija. Tu će se, verujem, ponovo pojaviti ista vrsta problema – npr. utilitarizam, bez obzira na svu svoju privlačnost i uverljivost, ili upravo zbog toga, će ispasti iz specifičnosti jer će zbog „kvaliteta“ interpretacije žrtvovati suštinu evaluacije, svodeći sve vrednosti na jednu ravan i gubeći specifičnost moralnog kriterijuma, uspevajući da na taj način izbegne sve one neprijatne konsekvence primata morala (nesamerljivost, netolerancija, apsolutnost). Žrtvujući, drugim rečima, ispravnost radi dobra.

Jovan Babić

Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Jovan Babić

Evaluation and Interpretation

(Summary)

The existence of interests is essential in value-constitution. Reasons make it possible that something conceived becomes an object of desire. However, while we can desire anything conceivable, we can will only what is possible to realize, and agency is restricted to the scope of willing. Interpretation is a part of that process. It maintains its relevance even in matters of moral righteousness. The reason for this is that application of a criterion for any evaluation depends on what the interpretation brings from the reality.

KEY WORDS: Evaluation, interpretation, reasons, reciprocal illumination